

УДК 355.462.7(450)«1982–1985»(09)

*О. О. Калініченко***ДОВГОТРИВАЛА БОЙОВА СЛУЖБА ПЧ К-42 В УМОВАХ
ТРОПІКІВ У КОНТЕКСТІ ЕСТАФЕТИ ПОКОЛІНЬ
МОРЕПЛАВЦІВ УКРАЇНСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ**

Калініченко Олександр Олександрович, капітан 1-го рангу у відставці, капітан далекого плавання, аспірант, e-mail: chief122@ukr.net

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії,
вул. Єлісаветинська, 12, Одеса, 65082, Україна

АНОТАЦІЯ

У статті проведено огляд наукової школи українського мореплавання через її представників XIX — XX ст. Автором висвітлена діяльність підводників українського походження ПЧ К-42 (А. Марченка, П. Ісайченка, Д. Ліфінського та інших) на бойовій службі в Індійському океані в високотемпературних виснажливих умовах та негідному береговому забезпеченні профілактичного ремонту і відпочинку екіпажу у пункті матеріально-технічного забезпечення Камрань, В'єтнам. Зокрема, електро-механічна бойова частина ПЧАТ К-42 під проводом українця капітана 2-го рангу А. Марченка, на відміну від атомних торпедних підводних човнів К-314, К-247, К-151, К-45, забезпечила успішне виконання бойової служби та технічну готовність ПЧАТ (Підводний човен атомний торпедний) К-42 до бойових дій, що була перевірена фактично у 1984 році. Крім того, зроблена спроба порівняння дій у тропіках радянських атомарин різних поколінь в період 1982–1985 років. У розвідці підкреслюється значення холоду як вирішального фактора технічної готовності підводного човна до довготривалого тропічного плавання.

Ключові слова: підводний човен; Індійський океан; автономка; холодильна машина.

А. А. Калиниченко

ДЛИТЕЛЬНАЯ БОЕВАЯ СЛУЖБА ПЛ К-42 В УСЛОВИЯХ ТРОПИКОВ В КОНТЕКСТЕ ЭСТАФЕТЫ ПОКОЛЕНИЙ МОРЕПЛАВАТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

Калиниченко Александр Александрович, капитан 1-го ранга в отставке, капитан дальнего плавания, аспирант, e-mail: chief122@ukr.net

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
факультет истории и философии,
ул. Елисаветинская, 12, Одесса, 65082, Украина

АННОТАЦИЯ

В статье проведен обзор научной школы украинского мореходства через ее представителей XIX–XX ст. Автором освещена деятельность подводников украинского происхождения ПЛ К-42 (А. Марченко, П. Исаченко, Д. Лифинского и других) на боевой службе в Индийском океане в высокотемпературных изнурительных условиях и недостойном береговом обеспечении профилактического ремонта и отдыха экипажа в пункте материально-технического обеспечения Камрань, Вьетнам. В частности, электро-механическая боевая часть ПЛАТ (Подводная лодка атомная торпедная) К-42 под руководством украинца капитана 2-го ранга А. Марченко, в отличие от атомных торпедных подводных лодок К-314, К-247, К-151, К-45, обеспечила успешное выполнение боевой службы и техническую готовность ПЛАТ К-42 к боевым действиям, которая была проверена фактически в 1984 году. Кроме того, сделана попытка сравнения действий в тропиках советских атомарин разных поколений в период 1982–1985 годов. В статье подчеркивается значение холода как решающего фактора технической готовности подводной лодки к долговременному тропическому плаванию.

Ключевые слова: *подводная лодка; Индийский океан; автономка; холодильная машина.*

O. O. Kalinichenko

**LONG-TERM MILITARY SERVICE OF SUBMARINES
BOATS IN TROPICAL CONDITIONS IN THE CONTEXT
OF CHANGING OF THE GENERATIONS OF SEAFARERS
OF UKRAINIAN DESCENT**

Kalinichenko Oleksandr Oleksandrovych, captain of 1st rank in retirement, captain of long voyage, PhD student, e-mail: chief122@ukr.net

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Faculty of History and Philosophy,
12 Elizavetinskaya St., Odessa, 65082, Ukraine

ABSTRACT

The article reviews the scientific school of Ukrainian navigation through its representatives of the XIX–XX centuries. The author highlights the activity of Ukrainian submariners of the K-42 IF (A. Marchenko, P. Isaichenko, D. Lifinsky and others) in combat service in the Indian Ocean in high-temperature exhausting conditions and unworthy coastal maintenance of the crew's preventive maintenance and rest at the material-technical support Cam Ranh, Vietnam. In particular, the electro-mechanical warhead of the NPAS (Nuclear-powered attack submarine) K-42 under the leadership of the Ukrainian captain 2nd rank A. Marchenko, unlike the nuclear torpedo submarines K-314, K-247, K-151, K-45, ensured the successful performance of combat service and the technical readiness of the SSN K-42 to combat operations, which was verified in fact in 1984. In addition, an attempt was made to compare the actions in the tropics of Soviet submarines with nuclear propulsion of different generations in the period 1982–1985. The intelligence emphasizes the importance of the cold, as a decisive factor in the technical readiness of the submarine to long-term tropical swimming.

Key words: *Submarine; the Indian Ocean; submerged battle voyage; refrigerating machine.*

Українське мореплавство має давнє коріння, але зародження його наукової школи, на нашу думку, розпочалось на початку XIX століття з навколосвітнього плавання з 26 липня 1803 по 17 серпня 1806 рр. капітан-лейтенанта Юрія Федоровича Лисянського (1 (12) квітня 1773, Ніжин — 26 лютого (6 березня) 1837, Петербург) на шлюпі «Нева» (колишній британський 14-гарматний «Темза») водотонажністю 370 тон, який був споряджений для цього плавання керівництвом Ро-

сійсько-Американської компанії і не входив до складу Російського регулярного військового флоту. Оpubлікований у 1812 році власним коштом звіт капітана-українця не зацікавив ні Російське Морське міністерство, ні Імператорське географічне товариство. Але переведена на англійську мову у 1814 році і видана у Лондоні монографія Ю. Ф. Лисянського разом з комплектом атласів, креслень, карт та малюнків мала широкий попит та резонанс серед фахівців. Лише у СРСР у 1947 році (через рік після визнання УРСР в ООН) науковий та морехідний подвиг Ю. Ф. Лисянського був оцінений належним чином!

Окрім наявності Світового океану, наукове вивчення якого через океанографію започаткував Ю. Ф. Лисянський, потрібні ще інші складові, а саме корабель (корабельна архітектура) та вміння ним керувати (кораблеводіння). У царині кораблебудування всесвітньо відомі призвища В. Я. Долголенка (1864–1941), І. С. Носенка (1902–1956) й особливо Володимира Полієктovichа Костенка (1881–1956) — організатора виробництва й автора проектів будівництва нових суднобудівних заводів, кораблів та суден.

Кораблеводіння: вчителі та учні. Кадети Морського корпусу, Академії морських наук та штурманських училищ вчилися за підручниками капітана-командора Платона Яковича Гамалії (1766–1817) та генерал-лейтенанта корпусу корабельних інженерів, професора Степана Онисимовича Бурачека (1800–1877). Щодо ж учнів, то найбільш показовим прикладом є випускник Корпусу корабельних штурманів Василь Степанович Хромченко (1792–1849), який здійснив три навколосвітні подорожі, дві з яких командиром: шхуни «Олена» (лейтенантом, 1828–1830) та військового транспорту «Америка» (капітан-лейтенантом, 1831–1833) і став єдиним у ті часи капітаном, який у навколосвітньому плаванні не втратив жодного члена екіпажу!

Самою видатною постаттю української наукової школи мореплавства, яка особлює в собі визначні здобутки у корабельній архітектурі, океанографії, кораблеводінні та бойовому застосуванні торпедної й артилерійської зброї, є, безперечно, адмірал Степан Осипович Макаров (27 грудня 1848 р. (8 січня 1849), Миколаїв — 31 березня (13 квітня) 1904 р., біля Порт-Артура). Назва корвета «Вітязь», на якому він здійснив навколосвітню подорож (1886–1889), майорить на фронтоні Морського музею

в Монако в числі назв десяти кораблів, що відзначились науковими здобутками світового рівня! Розроблений ним криголам «Єрмак» став першим кораблем, пристосованим для плавання в Арктиці. Першість бойового застосування торпед теж належить С. О. Макарову!

З відновленням незалежності України постало питання й розбудови її військово-морських сил. За час командування ВМС України віце-адміралом Володимиром Герасимовичем Безкоровайним (16 серпня 1944 м. Умань, Черкаської обл. — 23 січня 2017 м. Київ) тричі прапор ВМС України майорів на просторах Атлантичного та Індійського океанів, зокрема, й в тропіках. Володимир Герасимович, колишній командувач 3-ї флотилії атомних підводних човнів ВМФ СРСР, у своїй монографії «Військово-морські сили України: минуле та майбутнє» так визначає значення субмарин: «Підводні човни — це єдиний рід сил в сучасному флоті, який на закритому театрі військових дій може приховано використовуватись як угруповування сил стратегічного неядерного стримування можливого агресора» [1, 284].

Актуальність праці пов'язана з тим, що моряки ВМС ЗС України почали нести бойову службу в екваторіальних широтах, зокрема, Індійському океані (1995, 2013–2014). Безперечно, умови життєдіяльності на надводних кораблях та підводних човнах в екваторіальних широтах різні. Тому, перш ніж розбудувати підводну складову ВМС ЗС України, слід вивчити досвід експлуатації підводних човнів, у тому числі і в умовах постійного впливу високотемпературного та вологого клімату тропіків.

Постановка проблеми. Бойова служба підводних човнів у тропіках завжди була нелегкою справою. Різні підходи в забезпеченні бойової служби атомних торпедних підводних човнів в тропіках на різних флотах та з'єднаннях Радянського Союзу наведемо у наступних прикладах:

3-тя дивізія 1-ї флотилії Північного флоту (далі ПФ) на бойову службу (далі БС) в Індійський океан послала послідовно два атомних торпедних підводних човни (далі ПЧАТ) другого покоління проекту 671, забезпечивши кожен резервним екіпажем, який базувався на плавбазі. Таким чином, 91-й екіпаж (командир — капітан 2-го рангу О. А. Петров) на ПЧАТ К-38

вийшов з ПФ, здійснив перехід в Індійський океан та виконав штатну БС, передавши корпус штатному екіпажу ПЧАТ К-481 (командир — капітан 1-го рангу А. Р. Шпортько), який після штатної БС й повернувся на ПФ. Тобто корпус ПЧАТ К-38 здійснив двома екіпажами БС загалом у 180 діб в період з 1979 по 1980 рр. Наступну БС таким самим способом в період 1980–1981 рр. здійснив ПЧАТ К-481, який з Півночі до Індійського океану привів штатний екіпаж, а з Індійського океану назад — 91-й екіпаж. Так само виконав БС ракето-торпедний ПЧА К-517 проекту 671РТ 33-ї дивізії 3-ї флотилії ПФ, який з Півночі перегнав штатний екіпаж капітана 2-го рангу Р. З. Чеботаревського (30.06.1980–05.10.1980), а назад — екіпаж К-488 капітана 1-го рангу А. І. Чулімова (05.10.1980–10.01.1981). З лютого 1980 року по жовтень 1981 року БС в Індійському океані здійснив однотипний атомний ракето-торпедний підводний човен другого покоління К-488 33-ї дивізії, на якому під час БС встановили дві фреонові холодильні установки. Діяльність К-488 забезпечувалась чотирма екіпажами (534-м екіпажем капітана 2-го рангу В. Б. Кудрявцева, 246-м екіпажем капітана 2-го рангу О. М. Костенко, екіпажем К-513 капітана 2-го рангу В. А. Маслова та штатним екіпажем К-488 капітана 1-го рангу А. І. Чулімова). За свідченнями командира К-481 капітана 1-го рангу А. Р. Шпортько, температура у відсіках була 40–50 градусів [18].

Ігноруючи нормативні вимоги та досвід ПФ, на Тихоокеанському флоті (далі ТОФ) було обрано екстенсивний шлях використання екіпажів ПЧА з використанням пункту матеріально-технічного забезпечення (далі ПМТО) Камрань. Так, наприклад, найбільш показова у цьому плані 10-місячна БС ПЧА К-314 проекту 671В з екіпажем К-454 (командир — капітан 1-го рангу В. О. Качанов) 26-ї дивізії 4-ї флотилії ТОФ у 1985 році закінчилась в кінці грудня важкою радіаційною аварією з розривом 1 контуру, розплавленням активної зони та радіаційним забрудненням [15]. Коли ж черга дійшла до тихоокеанських ракето-торпедних атомарин покоління 2+ проекту 671РТМ, то 45-та дивізії 2-ї флотилії ТОФ послала в Індійський океан ПЧА К-247 (командир — капітан 2-го рангу Ю. В. Кирилов) на 7 місяців! За свідченням командира, температура у відсіках була +70...+90 градусів зі 100 % вологістю, що негативно

позначилося на стані корабельної зброї та технічних засобах навігації, зв'язку, гідроакустики і бойової інформаційно-управляючої системи (далі БІУС) [10].

Виявилася прикра закономірність: чим сучасніший атомний підводний човен, тим менше він придатний до бойового використання в тропіках, зокрема, в Індійському океані, внаслідок негативного теплового балансу у відсіках. Тобто холод став одним з основних критеріїв технічної боєздатності радянських атомарин в тропіках!

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досвід бойової служби радянських підводних човнів у тропіках акумулюється не тільки у відповідних звітах, а також і у доступних мемуарах, зокрема, підводників радянського атомного флоту. Свої спогади у цьому плані залишили підводники-мемуаристи віце-адмірал О. В. Конєв [11], контр-адмірالی: А. С. Берзін [2], Ю. В. Кириллов [10], Ю. Ф. Спірін [13]; капітани 1-го рангу: І. Г. Галутва [3], В. В. Коротких [12], Ю. В. Сувалов [14], А. І. Храптович [17], А. І. Шпортко [18]; капітан 2-го рангу В. В. Трошин [16], старший мічман О. Ф. Терещенко [15].

Однак недоліком вищенаведених авторів є те, що вони, не маючи історичного фаху, не провели історичного аналізу та не встановили причини як конструктивні, так і організаційні, негативного стану з забезпеченням холодом техніки та особового складу в умовах тропіків.

На відміну від вищеназваних мемуаристів, справжнє наукове дослідження провів Ю. В. Ведерніков по морським стратегічним ядерним системам (далі МСЯС) СРСР та США. Але вадою цього дослідження є те, що носії балістичних ракет, принаймі СРСР, на постійній основі не використовували тропічні райони для бойових патрулювань. Тому для нашої тематики цікавою буде лише додаток 3 [21], де розміщені зведені табличні дані про експлуатацію атомних підводних човнів першого покоління ТОФ 1961–1991 рр., витяг з якого приведено у таблиці 1.

Саме переважна більшість цих човнів й несла довготривалу бойову службу в тропіках, зокрема, в Індійському океані, де фактор холоду суттєво впливав не тільки на технічну готовність субмарин та їх екіпажів, а почасти був і вирішальним в оперативно-тактичному плані виконання поставлених завдань.

Порівняльна таблиця № 1 бойового використання атомних підводних човнів першого покоління
ТОФ (автор Ю. Ведерніков)

АЛЦ	Проект	Служіння в строю, днів	Харчове забезпечення, часті	Продуктивне використання, мисл.	Бойове служіння (БС)		Районні переклади, мей.	Коефіцієнти напруженості за весь період служби			Дальніші морські і глибоководні і глибоководні
					Кількість во	Суттєво по во		К _{ВН}	К _{ВН}	К _{ВН}	
К-7	675	22	28687	190151	11	736	98	0,15	0,09	0,37	-
К-10	675	23	22966	193547	9	301	147	0,11	0,04	0,54	Мод. 675МКВ.
К-14	627А	30	22273	183831	7	295	112	0,09	0,04	0,33	-
К-23	675	23	22492	114681	4	415	57	0,11	0,05	0,2	Мод. 675МК
К-31	675	22	21392	181051	7	572	79	0,11	0,07	0,3	К-421
К-34	675	25	16200	219913	6	304	122	0,07	0,03	0,37	К-134, мод. 675МК
К-42	627А	25	17486	144481	4	460	91	0,08	0,06	0,36	«Ростовський комплекс»
К-45	659	23	24907	197894	7	662	105	0,1	0,08	0,38	Мод. 675К.
К-48	675	23	24445	178510	3	259	57	0,12	0,03	0,2	Мод. 675К.
К-55	658	25	21670	142998	5	272	64	0,1	0,03	0,29	Мод. 658М.
К-36	675	25	16232	124469	3	313	147	0,07	0,03	0,49	Мод. 675МК
К-37	675	27	26332	252119	9	1263	63	0,13	0,11	0,21	Мод. 675МК
К-39	659	24	23053	192570	5	197	69	0,1	0,02	0,24	К-259, мод. 659Т.
К-66	659	19	15663	143037	7	272	47	0,09	0,04	0,2	Мод. 659Т.
К-84	675	25	18205	198266	9	730	158	0,08	0,08	0,33	К-204, мод. 675МК.
К-108	675	25	27861	235451	5	270	60	0,13	0,03	0,28	-
К-115	627А	25	22070	178509	3	119	52	0,11	0,01	0,21	-
К-116	675	20	19965	136456	6	375	112	0,11	0,06	0,52	Мод. 659Т.
К-122	659	16	11644	70497	4	238	66	0,08	0,04	0,34	-
К-133	627А	27	21926	168889	6	244	57	0,1	0,03	0,2	Мод. 659Т.
К-151	659	26	33015	301953	8	763	69	0,2	0,08	0,27	Мод. 675МК
К-175	675	25	23755	19525	2	241	168	0,12	0,03	0,54	Мод. 675МК
К-176	658	26	18186	137109	5	262	63	0,07	0,02	0,23	Мод. 658М. Мод. 658Р
К-184	675	25	24530	193136	6	390	69	0,11	0,06	0,23	Мод. 675МК
К-189	675	25	19481	153504	8	938	104	0,1	0,1	0,35	К-144, Мод. 675МК
25 АЛЦ		24,04				444,04	89,44	0,1056	0,0504		

Маючи й свій практичний досвід, автор обмежив географічно публікацію Індійським театром воєнних дій (далі ТВД) та морями Південно-Східної Азії, а в часовому проміжку — 1982–1985 рр.

Мета статті. Введення в науковий обіг українських дослідників історії військово-морського флоту власних вражень та спостережень, свідком яких був автор, та рефлексії у вигляді спроби порівняння впливу холоду на дії радянських атомоходів різних поколінь та проектів в одних й тих самих кліматичних та географічних умовах у часовому проміжку третього піку Холодної війни (1982–1985 рр.).

У праці використовувалися хронологічний, статистичний та порівняльний методи історичного дослідження й критичного аналізу джерел щодо достовірності фактів.

Апробація праці пройшла довгий шлях від власних спогадів через пошук інших свідків, до аналізу подібних явищ, свідченням чого є авторські публікації [5–9].

Автор праці дотримується постмодерністської концепції інтелектуальної історії американського вченого-історика Артура Лавджоя (10.10.1873–30.12.1962) та його послідовників про рівнозначність суто наукових та альтернативних текстів.

Вступ. Початок березня 1983 року. В море на розсередження для виходу з-під можливого удару по пунктам базування по тривозі вийшли майже всі боєготові човни 4-ї флотилії Тихоокеанського флоту, бо старий знайомиць ПЧАТ К-42 атомний багатоцільовий авіаносець (далі АВМА) *Enterprise*, повертаючись з Індійського океану разом з багатоцільовим авіаносцем (далі АВМ) *Midway* взяв участь в 16-добових маневрах «Тім спіріт — 83», забезпечуючи дії 3-ї дивізії морської піхоти США [19]. В Індійському океані АВМА *Enterprise* та бойову групу «Foxtrot» у складі [19]: атомного крейсера USS *Bainbridge* (CGN-25); есмінців USS *Harry W. Hill* (DD-986), USS *Hull* (DD-945), USS *Waddell* (DDG-24), FNS *Kersaint* (D-622); фрегатів USS *Ocallahan* (FF-1051), USS *Hepburn* (FF-1055), USS *Reasoner* (FF-1063); допоміжних суден USS *Shasta* (AE-33); USS *Sacramento* (AOE-1); USS *White Plains* (AFS-4); USNS *Ponchatula* (TAO-148) вела атомарина К-247 пр.671РТМ 45-ї дивізії 2-ї флотилії ТОФ (командир — капітан 2-го рангу Ю. В. Кириллов, тривалість бойової служби — 7 місяців) [10].

В безпосередній близькості від місць базування в Примор'ї постійно несли службу дві американські атомарини типу «Los-Angeles», а при виході із затоки Петра Великого крейсерував фрегат типу «Кнох» і трохи південніше патрулювали почергово крейсери з керованою ракетною зброєю (далі УРО, англ. CG) *Sterret* або *Rivs*. Скориставшись тим, що після навчань АВМА *Enterpraise* зайшов у Сасебо (21–26 березня) ПЧАТ К-42 приховано вийшов з бази на бойову службу. Маскування вдалося, але підвела техніка. Забортна вода, вирвавши пальчиковий протектор в 4-му контурі охолодження ядерної енергетичної установки, затопила приміщення перетворювачів частоти, за допомогою яких регулювалися оберти головних циркуляційних насосів першого контуру (далі ГЦН) обох реакторів. Так для ПЧАТ К-42 23 березня 1983 року розпочався далекий похід. Потрібно було повертатися на базу, але екіпаж знав, якими будуть наслідки, тому що вже мав місце прецедент з ПЧАТ К-259.

На початку 1983 року новий командир К-259 капітан 2-го рангу Валерій Хаперський через складну несправність припинив виконання поставленого завдання, повернувся для заводського ремонту, а потім знову вийшов в море і вдало завершив «автономку», підтвердивши технічну готовність ПЧАТ подальшою участю у протидії авіаносно-ударному з'єднанню (далі АУС) військово-морських сил (далі ВМС) США в Японському морі. Але бойовий човен після цього випадку займав останнє місце в з'єднанні, пропустивши поперед себе навіть тих, що стояли на вічному приколі!

ПЧАТ К-42 «Ростовський комсомолец» не міг перервати бойовий похід. Виручили моряки електротехнічного дивізіону Миколи Трушкова, які по черзі розібрали і промили перетворювачі «мацепурою» (суміш 50/50 спирту і ацетону), відновили опір ізоляції і ввели в дію головні циркуляційні насоси. Човен знову отримав свободу маневру. Але біда не приходить одна. Знову в реакторному відсіку — на цей раз розбита 20-літрова скляна бутиль з аміаком (він використовується для видалення кисню з води 1-го контуру). Отруйні випари миттєво зробили безлюдними 4-й, 5-й і 6-й відсіки. Спливання для вентиляції загрожувало втратою скритності, що звело б нанівець усі зусилля щодо маскування нашого виходу на бойову службу. Вельми доречним виявився досвід ПЧАТ К-122 (попередня атомарина автора) по

вентиляції загазованих відсіків. Компресори почали забирати отруєне повітря в балони для повітря високого тиску (далі ПВТ), а через висувний пристрій для роботи компресорів під водою (далі ВП РКП) з перископного положення у відсіки вривалося свіже атмосферне повітря. І ця напасть була подолана.

До речі, на камчатському човні намагалися завантажити аміак замість штатної скляної в металеву ємність. На береговій базі переплутали рідини, і коли в Індійському океані на човні стали проводити відповідні регламентні роботи з 1-м контуром, трапилася біда: К-175 проекту 675МК втратив хід, частина екіпажу отримала надлишкові дози опромінення, а додому субмарина повернулася на буксири!

Тим часом, форсувавши протичовновий рубіж в Корейській протоці, поки в Сасебо відпочивали моряки авіаносця, провівши розвідку протоки Боші, ПЧАТ К-42 зайняв призначений район на підходах до американської військово-морської бази (далі ВМБ) Субик-Бей... Після закінчення першої БС, до травневих свят, підводники взяли курс на В'єтнам. І ось вже ескортний морський тральщик, лідируючи попереду по курсу, здійснює проводку субмарини в бухту Камрань, яка пам'ятала і вимпели кораблів французької, російської, японської та американської ескадр буремного ХХ століття.

Привітно атомохід зустрічали в'єтнамці та й моряки інших кораблів оперативної ескадри, але зовсім іншу зустріч підготував командир 17-ї оперативної ескадри (далі ОПЕСК) контр-адмірал Рональд Анохін. Першим його питанням до командира ПЧ було: «Захопили з собою ломи і лопати?» Виявилось, що вихованець Північного флоту Р. А. Анохін оригінально розумів захист морських рубежів Батьківщини. Тому незабаром, на шкоду післяпоходовому відпочинку та планово-попереджувальному ремонту, екіпаж, поділившись на офіцерську, мічманську і матроську бригади, в 35-градусну спеку почав будувати паркан радянської ВМБ, мабуть, позначаючи таким чином рубежі Батьківщини на в'єтнамській землі.

Виклад Основного Матеріалу. На період виконання поставлених завдань у В'єтнамі ПЧАТ К-42 увійшов в бойовий склад 38-ї оперативної дивізії підводних човнів 17-ї ОПЕСК, і другу БС під Субик-Бей екіпаж сприйняв як відпочинок від будівельних робіт.

В кінці липня, орієнтовно до Дня Військово-Морського флоту (далі ВМФ), повернувшись з другої БС в уже знайому Камрань, субмарина пришвартувалась до плавбази, що носить ім'я героя-підводника українського походження Івана Кучеренка, який першим привів свій підводний човен (далі ПЧ) С-51 з Тихоокеанського на Північний флот через два океани під час групового переходу тихоокеанських підводних човнів 1942–1943 рр. Наш екіпаж розмістився в кубриках і каютах. Відносна прохолода торкнулася розпалених тіл. Ліжка були мокрими від високої вологості. І це називалося післяпоходовим відпочинком, який чередувався з будівництвом вже знайомого нам паркану «імені радянсько-в'єтнамської дружби».

Невдовзі до нас підійшло підкріплення — до нашого борту пришвартувався ракетний атомний підводний човен К-204 проекту 675МК (командир — капітан 2-го рангу Ю. Г. Піщальніков) зі складу 10-ї дивізії 2-ї флотилії з Камчатки.

В кінці серпня нарешті закінчилося наше бойове чергування. Підводний човен перебував у відриві від своєї штатної бази п'ять місяців, і командування субмарини очікувало наказу на повернення додому. Наказ не забарився, але замість курсу на північ додому, екіпажу було запропоновано слідувати в Індійський океан, в розпорядження 8-ї ОПЕСК. Камчатський підводний човен, що планувався туди, «скиснув», а К-42 виявився «паличкою-виручалочкою». У супроводі морського тральщика МТ-238 в надводному положенні ПЧАТ К-42 розпочав проходження до проливної зони при протидії есмінця *USS Hewitt*. За кормою залишилася Камрань, а попереду відкривалася краса Сінгапуру, чий народ, не володіючи ні величезною військовою міццю, ні природними ресурсами, досяг економічного розквіту, хоча також пережив ворожу окупацію в 1941 році. Проходячи Сінгапурською протокою, зустріли авіаносний крейсер *HMS Invincible (R05)* і фрегат *HMS Aurora (F10)* королівських ВМС Великобританії.

Дуже в нагоді стала моя рацпропозиція, коли флотські умільці плавмайстерні в Камрані виготовили знімний тент і сидіння — тепер на містку в тіні вільно розташувалися командир, вахтовий офіцер і група візуальної розвідки. Зате австралійським протичовновим літакам Р-3С «Оріон» базової патрульної авіації і розвідувальним катерам дуже важко було визначити, що відбувається на містку.

Після Нікобарських островів прийшла пора занурюватися, але потрібно було відірватися від протичовнових літаків. Дочекавшись перезміни австралійських льотчиків, з супроводжувачого надводного корабля (далі НК) в вечірніх сутінках спустили пліт з радіолокаційними відбивачами. Човен занурився і ліг на зворотній курс, маскуючись власним кільватерним струменем, а пліт з радіолокаційними відбивачами всю ніч бовтався на буксирі НК, імітуючи перископ підводного човна та дезорієнтуючи пілотів.

Відірвавшись від стеження літаків, ПЧАТ К-42 сплив на сеанс зв'язку і отримав наказ слідувати на перехоплення американського атомного авіаносця *USS «Carl Vinson» (CVN-70)*, який здійснював своє перше розгортання [20].

І тут знову почалися випробування. «Аварійна тривога! Пожежа в 8-му відсіку — горить каюта правого борту», — прозвучало вночі. Пожежу ліквідували блискавично підлеглі командира 8-го відсіку старшого лейтенанта Віктора Батіщева. Виявилось, що секретар парторганізації начхім Сидоров вирішив модернізувати свій приліжковий світильник і поставив лампочку більшої потужності — напевно, для того, щоб на ніч ще раз прочитати партійні директиви. Лампочка за розмірами виявилася великою, тому він зняв запобіжний плафон. Уві сні парторг необережно повернув голову, лампочка розбилася, і оголені електроди торкнулися пір'яної подушки. Добре те, що добре закінчується.

Набагато більша загроза нависла над екіпажем, коли одночасно вийшли з ладу холодильні машини Е-250 і Е-320 в 4-му і 8-му відсіках. На глибині температура заборотної води коливалася біля позначки +20 °С, нагорі вирував шторм, а в відсіках розпалені реактори розігрівали корабель. Покази термометра поповзли вгору. Вже пройдена відмітка +50 °С, спиртовий стовпчик підбирається до +60 °С. У командира турбінної групи капітан-лейтенанта Петра Ісайченко замість п'яти чоловік, розписаних по бойовій готовності № 2 в турбінному відсіку, вахту несе тільки один. Протягом п'яти хвилин, знемагаючи від спеки, підставляючи свою голову під цівку води, що стікає з непрацюючого повітреохолоджувача, моряк на маневровому управляє турбінами. Трохи більше, протягом 15 хвилин, на пульті управління реакторами (далі ПУ ГЕУ) може стояти вах-

ту один офіцер-управлінець (замість трьох чоловік в штатному режимі). Потім їх замінюють іншими підводниками. Кілька людей вже отримали тепловий удар і охолоджувалися в трюмі 3-го відсіку та «провізіонці» 2-го. Весь екіпаж зосередили в носових відсіках — в 1-му торпедному і в 2-му акумуляторному. У центральний пост я приніс вентилятор, захоплений з дому. Обдуваючи «боцманят» на бойових постах БП-31 (управління вертикальним стерном) і БП-36 (управління горизонтальними рулями), «вухань» хоч якось забезпечував толерантні умови морякам, що утримували задані глибину і курс. Зрідка бажаний струмінь повітря досягав і БП-35, де біля станції занурення і спливання наготові стояв старшина команди трюмних. Але і на центральному посту температура невблаганно росла, і все важче було нести навіть вкорочену до двох годин вахту.

Старшина команди рефрижераторщиків комуніст мічман Смірнов втік зі свого бойового поста. Замість нього в саме пекло кинулись безпартійний мічман Татаринів разом з командиром дивізіону живучості капітан-лейтенантом Дмитром Анатольовичем Ліфінським (1954–2018). Минуло довгих одинадцять годин, поки запустили носову «холодільку». Весь контур вона забезпечити не могла, тому її перевели на носове кільце. Настав перелом. Виправдалася і рекомендація автора та Миколи Трушкова, висловлена на нараді офіцерів: спливання в надводне положення, як пропонували старпом і замполіт, тільки ускладнить ситуацію, додавши фактор сильної хитавиці та липку вологість забортного повітря. Замість цього, з огляду на досвід ПЧАТ К-122 щодо охолодження міцного корпусу забортною водою під час пожежі, було запропоновано розвинути максимально можливий в цьому становищі підводний хід, щоб посилити обтікання міцного корпусу водою. Екіпаж впорався! Під керівництвом Д. А. Ліфінського запустили носову «холодільку», а через чотири години стала до ладу і кормова холодильна машина. Підводний човен вчасно зайняв рубіж перехоплення, і ось уже на пошуковій станції «Накат-М» запеленговані характерні сигнали американських корабельних радіолокаційних станцій. Незабаром авіаносець відвернув на S.

Пройшовши Андаманські острови, субмарина перетнула екватор. За флотської традиції морський цар Нептун зі своєю свитою відвідав підводний човен, занурив в морській купелі тих

молодих моряків, хто вперше перетнув екватор, і вручив їм свої грамоти. Незалежно від звань і рангів, згідно з традицією підводників, моряки випили по цілому плафону солоної забортної океанської водички на робочій глибині занурення. Через кілька днів ПЧАТ К-42 вже ошвартувався біля борту плавбази «Волга» на північному рейді острова Сокотра, де «прописалася» 8-ма ОПЕСК. Поки командири кораблів разом зі штурманами і зв'язківцями отримували інструктаж у командира ескадри, екіпаж поповнив запаси прісної води, регенерації і провізії, помився, подивився кінофільми на плавбазі, де нас прийняли з щирою гостинністю. Я ж з боцманом спробував розібратися з якорем, який заклинив щит-обтічник клюза, позбавивши човен можливості постановки на якір. Не перший раз я працював з боцманом в одній зв'язці...

...Якось взимку, в лютий шторм, човен слідував для укриття в затоку Володимира (Приморський край). Вийшов з ладу привід віддачі якоря з 1-го відсіку, і мені довелося по слизькій крижаній надбудові йти (вірніше повзти) до лючка носового шпиля. Мічман Авдеев страхував мене на 20-метровому шкерті. Серед штормових хвиль, що перекочувалися по надбудові, з'явилася одна велика потужна хвиля, яка відірвала мене від корпусу субмарини і кинула за борт. Страхувальний шкерт став тією єдиною і такою тоненькою ниточкою, що зв'язувала мене з човном, який йшов крізь шторм, з друзями по міцному корпусу, з життям... Потім мені розповідали очевидці (старший на борту В. А. Кожевников і командир ПЧ Є. І. Травін), що не встигнувши ще як слід відреагувати, вони побачили, як другою хвилею мене жбурнуло назад на надбудову. Закріпившись на ній, я зумів відчинити люк і спуститися в простір між легким і міцним корпусом...

Тепер під палючим сонцем стояло інше завдання. Гідрокостюми та ізолюючі апарати не годилися, тому що сковували рухи і не дозволяли протиснутися в якірну вигородку. Довелося пірнати практично по формі «нуль». Гострі черепашки, якими обріс човен, писали свої криваві автографи на голому тілі. Ні кувалда, ні малий розсувний упор не допомогли звільнити якір. Не допомогло і використання швартовного шпиля з заведеним за лапи якоря швартовним кінцем — вибивало електропривід. Незабаром і ці спроби були припинені. Подря-

пини та синці на тілі, на відміну від в'єтнамських, зажили швидко.

Екіпаж знову вийшов в море. За цей невеликий вихід завдяки чітко спланованій штабом 8-ї ОПЕСК схемою відпрацювання бойових вправ і завдань ПЧАТ К-42 закрити весь курс бойової підготовки торпедних атомних підводних човнів за 1983 рік. Підводна дуель з дизель-електричним підводним човном закінчилася нашою перемогою. Був також торпедований надводний умовний противник — есминець 56-А проекту «Винахідливий». На розборі екіпажу поставили оцінку «відмінно». Але основне навчання «Океан-83» було попереду. Ескадра проводила його одночасно з Північним, Балтійським, Тихоокеанським, Чорноморським флотами, Каспійською та Середземноорської флотиліями. Нам була поставлена задача: на першому етапі здійснити протичовнову охорону океанського конвою, а на другому — спільно з ракетним атомним підводним човном К-144 (командир — капітан 2-го рангу А. А. Ісай) знищити загін бойових кораблів умовного супротивника.

Занурившись на південь від о. Сокотра, ми рушили на S-E — назустріч конвою. Яке ж було здивування командира, коли, спливаючи на черговий сеанс зв'язку, радіолокаційна станція (далі РЛС) «Альбатрос» в режимі «однообзор» захопила берег. За штурманськими розрахунками, Сокотра давно вже була за кормою. Виявилось, що в цю пору року на глибині існувала течія, прямо протилежна поверхневій, що для штурманів стало прикрою несподіванкою. Виконання завдання постало під загрозу. Скорегували курс на перехоплення конвою з урахуванням запізнення. Незабаром в окулярі перископу з'явилися силуети чотирьох великих рибальських траулерів в охороні сторожового корабля «Вовк» і есмінця «Винахідливий». Далі сталося те, що перекреслило усі зусилля екіпажу. Випускник Військово-морської академії капітан 2-го рангу Є. Травін прийняв конвой за загін бойових кораблів умовного супротивника і, незважаючи на застереження своїх помічників, прийняв рішення атакувати те, що, згідно з планом навчання, ми повинні були захищати.

Фронтвик-балтієць контр-адмірал Ф. Є. Пахальчук пізніше розповів мені, як під час війни на його з'єднання катерних тральщиків напали німецькі та фінські катери-мисливці. Він викликав на підмогу авіацію. Авіапункт, недавно перекинутий

з Чорного моря на Балтику, втратив орієнтири і відбомбився по своїм. Потім командир авіадивізії перед строем моряків вибачився. Тих, хто залишився в живих, нагородили. Але 82 загиблих моряка не давали спокійно спати бойовому адміралу — кавалеру Золотої Зірки Героя.

На розборі навчань командирська помилка була виявлена. Негатив ускладнило ще й те, що, спрацювавши РЛС «Альбатрос», ПЧАТ К-42 «засвітився» перед підводним човном 641 проекту — командир «дизелюхи» отримав шанс на реванш і скористався ним пречудово. Єдиним плюсом було те, що Нептун своїми штормами знову повернув якір на штатне місце, і субмарина змогла без перешкод користуватися ним на рейді острова Сокотра.

На планово-попереджувальний ремонт командування ескадри запропонувало йти в Червоне море на архіпелаг Дахлак. Однак командир електромеханічної бойової частини Анатолій Марченко, зваживши всі «про» і «contra», вирішив провести цю операцію своїми силами у плавбази «Волга», і на те були вагомі причини. Справа в тому, що підводні човни цього проекту були первістками радянського підводного атомного флоту і не призначалися для використання в тропічних широтах. Навіть акумуляторна батарея (типу 28 см) не мала системи водяного охолодження. При підвищенні температури «закипав» електроліт, а на Дахлаку температурні умови були суворіші — відчувався подих Сахари.

Відновивши технічну готовність, екіпаж був готовий до нових ввідних. Жартували: «З Тихого прийшли, Індійський освоєно — час в Атлантику на Кубу». Риболовецький траулер з Бербері доставив свіжу прісну воду, морський буксир під «джинсовим» прапором привіз з Сінгапуру імпортні дріжджі (наші не витримували температури та вологості, і ми залишилися без свіжого хліба).

Незабаром надійшов наказ залишити операційну зону 8-ї ОПЕСК і слідувати в бухту Камрань. Зворотний перехід пройшов без ексцесів. Правда, у командира штурманської бойової частини Байкова остаточно вийшов з ладу гірогоризонт перископу «Оріон», і для визначення місця астрономічним способом по зірках, човен був змушений спливати в позиційне положення для вимірювання висоти світил навігаційним секстаном. Через протокову

зону ПЧАТ К-42 супроводжував радянський танкер. Після Сінгапурської протоки до Камрані йшли в надводному положенні.

На початку листопаду, коли в рідному і такому далекому Тихасі сім'ї моряків кружляли в танцях щорічного «Осіннього балу», наш ПЧАТ К-42 в третій раз зустрівся з затишною в'єтнамською бухтою. Тут мене і застав наказ Командуючого ТОФ від 11 жовтня 1983 № -0627 про допуск до самостійного керування підводним човном 627А проекту. Допуск до несення вахти в якості вахтового офіцера з моєї легкої руки отримав і командир групи особливого призначення (далі ОСНАЗ) лейтенант Ігор Логунков (згодом стане старпомом К-264 671РТМ проекту). За час нашої відсутності стали помітними будівельні успіхи контр-адмірала Рональда Анохіна: повністю побудований «паркан дружби», заасфальтовані спортмайданчики, нагадуючи тепер парадний стройовий плац. Навіть трибуна для прийому парадів збудована. Хто знає, чи не відволікайся корабельні екіпажі на будівництво таких «потьомкінських сіл», може, в морі вони показували б кращі результати!

...Великий атомний торпедний підводний човен К-42 повертався з дев'ятимісячної бойової служби. Позаду був Індійський океан і п'ять морів Тихого океану (Південно-Китайське, Філіппінське, Східно-Китайське, Жовте і Японське). 6 грудня 1983 року на знайомому пірсі бухти Павловського вишикувалася 26-та дивізія. Команда «Струнко!». По сходні на пірс зійшов наш командир. Доповідь прийняв командир дивізії контр-адмірал Олексій Арсенійович Білоусов. Потім, як завелось ще під час війни, екіпажу було піднесено смажене поросся в нагороду за похід. Були й інші нагороди: наш механік Анатолій Марченко отримав заслужену «Зірку шерифа» (таку назву підводники дали ордену «За службу Батьківщині»), командир дивізіону руху і два управлінця — медалі «За бойові заслуги», форменки трьох матросів електро-механічної бойової частини (далі БЧ-5) прикрасили медалі Ушакова.

Правда, прикро було за командирів другого і третього дивізіонів, яких нагороди минули. Трохи пізніше таємниця нагород розкрилася — пройшло лише те, що похапцем на клаптику паперу, як то кажуть «навздогін», записав наш механік московським перевіряючим, а штатні подання загубилися десь в інстанціях.

Порівняльна таблиця № 2 атомних торпедних підводних човнів радянського флоту, які здійснювали бойову службу в Індійському океані

Покоління	1		2		2+	
	627А	659Т	671	671В		
Проект	К-42	К-45, К-59, К-122, К-151	К-38, К-481	К-314	К-488, К-517	671РТМ К-247
Тактичний номер	1983	1974-1979	1979-81	1985	1980-81	1982
Рік БС в ІО						
К-ть відсіків	9		7		8	
Проти ГЛС покриття Л/К	Легкий корпус не обрзениний, шпінгатний		Легкий корпус обрзениний з задраними шпінгатами			
Водо-водняний реактор	2 x 60 Мвт ВМ-А		2 x 72 Мвт ВМ-4			
Активна зона	ВМ-2АГ		ВМ-4, ВМ-4-А, ВМ-4-А1, ВМ-4-СГ, ВМ-4-СГМ			
Компенсуюча решітка	КР		1 ЦКР та 2 ПКР			
Циркуляційні насоси І кон-туру	ГЦН + ВЦН		4 двореж. ЦНПК			
ГТЗА	2x19500 к.с. на 2 вали		1 ГТЗА-615 x 31000 к.с. на 1 лінію валу			
Основна мережа ел. струму	175-320 вольт постійного струму		3-фазна 380 вольт 50 Гц перемінного струму			
Керування механізмами	Ручне та гідравлічне		напівавтоматичне електрогідравлічне дистанційне з пультів			

ПУТС	«Ленінград» ел. механіч.		«Брест» ел. механіч.		«Ладога»		«Омнібус» ЦВМ на процесорах
ПУРС	-		-		«Нева» ел. механіч.		
БІУС	-		-		«Аккорд»		
Зброя	НТА 8 x 53 см ГС-100	НТА 4 x 53 см ГС-200, 200,	НТА 6 x 53 см ГС-200	НТА 6 x 53 см ГС-200	НТА 6 x 53 см ГС-200	НТА 6 x 53 см ГС-200	НТА 2 x 65 см 4 x 53 см пневмогід равлічних
	пневматичних	2 x 40 см ГС-250 КТА 2 x 40 см ГС-250	пневма тичних	пневма тичних	пневма тичних	пневма тичних	
ГАС/ГАК	МГК-400 «Рубікон» н/провідн	МГ-10, МГ-200 «Арктика», «Плутоній» ламповий	МГК-300 «Рубін» ламповий		МГК-400 «Рубікон»	МГК-500 «Скат»	
СОКС	«Снегірь»		-		«Снегірь»		Напівпровідники
Нав. комплекс	Сігма	Сила-Н	Сігма-671	Сігма-РТ	ІНС	«Медведиця»	
Засоби зв'язку	лампові: РПДУ Р-651 «Окунь», Р-654 «Іскра» РПУ Р-756 «Глибина», Р-658 «Брусініка»		Комплекс «Молнія» на процесорах				
Холодильні машини	Пароелектрогенні:				Винтові парокompресорні:		
	носова Е-250, кормова Е-320	Дві Е-300А/1 [4]		МХМВ-63П [4]			

У якості рефлексії походу ПЧАТ К-42 у тропіки зробимо технічне (табл. 2) порівняння радянських атомних торпедних підводних човнів, що виконували подібні довготривалі завдання у Індійському океані, за виключенням міжтеатрових переходів. Це дозволить нам знайти відповіді на поставлену проблему. З точки зору прихованості бойового застосування зброї атомні підводні човни з крилатими ракетами проектів 675 та 670 і їхніх модифікацій залишилися поза увагою порівняльної таблиці № 2.

Науковими результатами дослідження, на основі порівняльних таблиць 1 та 2, є те, що підводні човни 627А проекту, при однакових параметрах реакторів та холодильних машин, тотожних 659Т проекту (див. табл. № 2), але маючи на третину меншу підводну водотонажність, на бойову службу в Індійський океан ходили лише один раз (виключаючи міжтеатровий перехід). Цим підводним човном був К-42!

Підводні човни 659Т проекту рідше були в Індійському океані, в порівнянні з 675 проектом, але доволі часто використовувались в Південно-Китайському морі, маючи пароежекторні холодильні машини Е-250 та Е-320 (див. табл. № 1, № 2). Серед атомарин першого покоління найбільше використовувались в Індійському океані підводні човни проекту 675 (675МК), у яких при тій самій потужності реакторів були більш потужні пароежекторні «холодилки» Е-320 та Е-500 (див. табл. № 1).

Серед атомарин другого покоління «прописку» в Індійському океані отримали ПЧ проекту 670 (670М), які мали лише один реактор ВМ-4, тобто менше теплотворення в порівнянні з двореакторними ПЧ проектів 671 (671В, 671РТ, 671РТМ). Рекорд знаходження в Індійському океані за ПЧА К-43 «Чакра» пр. 670М (на три роки була передана в ВМС Індії).

Нарешті, в порівнянні з двокорпусною архітектурою радянських атомарин, однокорпусні американські атомні субмарини мали кращі умови для знімання тепла обтічною забортною водою на глибині, бо був конструктивно повністю усунутий «ефект термосу».

Висновки. В умовах бездержавності Української нації існувала повноцінна українська наукова школа мореплавання, персоніфікована видатними діячами українського походження, принаймні з 1803 року й до розпаду як Російської імперії, так і Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Організаційні переваги у забезпеченні діяльності радянських атомних підводних човнів в Індійському океані шляхом «страхування» другими екіпажами та додержанням нормативних термінів автономного плавання належали керівникам підводних угруповань Північного флоту, до яких належав і Володимир Герасимович Безкоровайний — український адмірал!

Підводники-механіки українського походження командир БЧ-5 Анатолій Марченко, командир турбінної групи Петро Ісайченко та інші, незважаючи на застарілу матеріальну частину, спромоглись забезпечити технічну спроможність атомохода першого покоління проекту 627А, конструктивно не придатного до плавання в умовах тропіків, до довготривалої бойової служби в Індійському океані.

Література та джерела

1. Безкоровайний В. Г. Військово-морські сили України: минуле і майбутнє. Роздуми командувача флоту. — Севастополь: Флот України, 2013. — 384 с.
2. Берзин А. С. Холодная война [Электронный ресурс] / А. С. Берзин // Режим доступа: http://artofwar.ru/b/berzin_a_s/. — Дата обращения: 01.04.2018.
3. Галутва И. К-42: Под Полярной звездой и созвездием Южного Креста / И. Галутва, А. Калиниченко. — Харьков: Фарватер submarines, 2012. — 52 с.
4. Захаров И. Г. Общекорабельные системы и устройства [Электронный ресурс] / И. Г. Захаров, Я. Д. Арефьев, Н. А. Воронович, О. Ю. Дейкин // Режим доступа: <https://flotprom.ru/publications/science/engine/introduction/7/>. — Дата обращения: 01.04.2018.
5. Калиниченко А. Трижды меченый / А. Калиниченко // Командор. — Одесса: Исма-Инвест; Астропринт, 2000. — Вып. 2. — 28 с.; Калиниченко А. Трижды меченный / А. Калиниченко // Тайфун: Военно-технический альманах. — СПб., 2007. — Вып. 50. — С. 29–35; Калиниченко А. Трижды меченый / А. Калиниченко. — Издание второе, испр. и доп. / ВОО «Всеукраинский союз писателей-маринистов». — Одесса: Центр полиграфии «Успенский», 2013. — 48 с.
6. Калиниченко А. А. Командор / А. А. Калиниченко. — Одесса: Астропринт, 2004. — 160 с.
7. Калиниченко А. А. Созвездие Командора / А. А. Калиниченко. — Одесса: Астропринт, 2008. — 288 с.
8. Калініченко О. Океанами Арея / О. Калініченко. — Одеса: КП ОМД, 2015. — 324 с.: іл.
9. Калініченко О. Исторична ретроспектива довготривалих бойових служб радянських атомних підводних човнів в Індійському океані на прикладі походу підводного човна К-42 у 1983 р. [Електрон-

- ний ресурс] / О. Калініченко // Військово-історичний меридіан: Електронний фаховий науковий журнал. — Випуск № 1 (19), 2018. — С. 47–63. Режим доступу: http://vim.gov.ua/images/sbor/VIM_19_2018-47-63.pdf. — Дата звернення: 01.04.2018.
10. Кириллов Ю. В. 2-я Краснознамённая флотилия атомных подводных лодок / Ю. В. Кириллов // Тайфун: Военно-технический альманах «Тайфун». — Випуск № 48. — С. 18–32. Кириллов Ю. В. 45-я дивизия атомных подводных лодок ТОФ // Там же. — Випуск № 46. — С. 2–11.
 11. Конев А. В. Первый атомоход Тихоокеанского флота К-45: люди и судьбы / А. В. Конев. — Владивосток: ДВГТУ, 2008. — 288 с.
 12. Коротких В. В. История АПЧ К-122 [Электронный ресурс] // «Автономка» А. Викторова: Сайт // Режим доступа: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/1100-istoriya-apl-k-122.html>. — Дата обращения: 28.03.2018.
 13. Спириин Ю. Ф. 38-я дивизия подводных лодок / Ю. Ф. Спириин // 17-я оперативная эскадра кораблей Тихоокеанского флота: сборник. — Москва: Кучково поле, 2011. — Глава 5. — Режим доступа: <http://clubadmiral.ru/camran/index.php?i=5#text>. — Дата обращения: 28.03.2018.
 14. Сувалов Ю. В. Рассказы старого подводника [Электронный ресурс] / Ю. В. Сувалов // «Автономка» А. Викторова: Сайт // Режим доступа: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/content/10987.html>. — Дата обращения: 28.03.2018.
 15. Терещенко А. Ф. Черный принц / А. Ф. Терещенко. — Харьков: «Фарватер submarines», 2012. — 128 с.
 16. Трошин В. В. Любимцы Богини: роман / В. В. Трошин. — Краснодар: Совет. Кубань, 2009. — 336 с.
 17. Храптович А. И. На переломе эпох (заметки подводника) [Электронный ресурс] / А. И. Храптович // «Автономка» А. Викторова: Сайт // Режим доступа: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/content/144-kapitan-1-ranga-khraptovich-albert-ivanovich-na-slome-epokh.html>. — Дата обращения: 28.03.2018.
 18. Шпортько А. И. К-38 и К-481 в Персидском заливе // 3-я дивизия подводных лодок Северного флота. Люди, корабли, события. — СПб.: Тайфун, 2016. — С. 240–244.
 19. USS Enterprise CVN-65 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.uscarriers.net/cvn65history.htm>. — Дата звернення: 01.04.2018.
 20. USS Carl Vinson CVN-70 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.uscarriers.net/cvn70history.htm>. — Дата звернення: 01.04.2018.
 21. Приложение 3. Сводные данные об эксплуатации атомных подводных лодок первого поколения Тихоокеанского флота 1961–1991 гг. [Электронный ресурс] / Ю. В. Ведерников // Флот Тихого океана. — Вып. 2: Сравнительный анализ создания и развития морских стратегических ядерных сил СССР и США. — 2005. — Вла-

дивосток / Режим доступа: <https://flot.com/publications/books/shelf/vedernikov/ussr-usa/8.htm>. — Дата обращения: 28.03.2018.

REFERENCES

1. BEZKOROVAINYI, V. G. (2013) Viys'kovo-mors'ki syly Ukrayiny: mynule i maybutnye. Rozdumy komanduvacha flotu — *Naval Forces of Ukraine: Past and Future. Reflections of the Navy Commander*. Sevastopol: «Fleet of Ukraine». (In Ukrainian).
2. BERZIN, A. S. (n. d.) Kholodnaya voyna — *Cold War*. [Online] Available from: http://artofwar.ru/b/berzin_a_s/ [Accessed: 01/04/2018]. (In Russian).
3. GALUTVA, I. & KALINICHENKO, A. (2012) «K-42»: Pod Polyarnoy zvezdoy i sozvezdiyem Yuzhnogo kresta — «K-42»: *Under the Polar Star and the constellation of the Southern Cross*. Harkov: «Farwater submarines». (In Russian).
4. ZAKHAROV, I. G., AREFIEV, Ya. D., VORONOVICH, N. A. & DEYKIN, O. Yu. (n. d.) Obshchekorabel'nyye sistemy i ustroystva — *General ship systems and devices* [Online] Available from: <https://flotprom.ru/publications/science/engine/introduction/7> [Accessed: 01/04/2018]. (In Russian).
5. KALINICHENKO, A. (2000) Trizhdu mechenuy — *Thrice labeled*. Odessa: Isma-Invest & Astroprint Publ., 2000. (In Russian); KALINICHENKO, A. (2007) Trizhdu mechenuy — *Thrice labeled. Tayfun — Typhoon*. Military-technical Herald. No 50. pp. 29–35. (In Russian); KALINICHENKO, A. (2013) Trizhdu mechenuy — *Thrice labeled*. Second edition, corrected and additional. Odessa: Centre of poligrafy «Uspensky». (In Russian).
6. KALINICHENKO, A. (2004) Komandor — *Commodor*. Odessa: Astroprint. (In Russian).
7. KALINICHENKO, A. (2008) Sozvezdiye Komandora — *Constellation of Commodor*. Odessa: Astroprint. (In Russian).
8. KALINICHENKO, A. (2015). Oceanami Areya — *Arec's oceans*. Odessa: KP OMD Publ. (In Russian and in Ukrainian).
9. KALINICHENKO, O. (2018) Istorychna retrospektyva dovhotryvalykh boyovykh sluzhb radyans'kykh atomnykh pidvodnykh chovniv v Indiy'skomu okeani na prykladi pokhodu pidvodnoho chovna K-42 u 1983 r. — Historical retrospective of the long-term military services of the Soviet nuclear submarines in the Indian Ocean on the example of a K-42 submarine campaign in 1983. Viiskovo-istorychnyi meridian — *Military Historical Meridian*. [Online] Available from: http://vim.gov.ua/images/sbor/VIM_19_2018-47-63.pdf. [Accessed: 01/04/2018]. (In Ukrainian).
10. KIRILLOV, Yu. V. (2005) 2-ya Krasnoznamonnaya flotiliya atomnykh podvodnykh lodok — 2nd Red Known Flotilla of Atomic Submarines. *Typhoon: Military Technical Almanac*. No. 48. pp. 18–32; KIRILLOV, Yu. V. (2004) 45-ya diviziya atomnykh podvodnykh lodok TOF —

- 45th division of the nuclear submarines of the Pacific Fleet. *Typhoon: Military Technical Almanac*. № . 46. pp. 2–11. (In Russian).
11. KONEV, A. V. (2008) Pervyy atomokhod Tikhookeanskogo flota «K-45»: lyudi i sud'by — *The first impulse of the Pacific Fleet «K-45»: people and fates*. Vladivostok: DVG TU Publ. (In Russian).
 12. KOROTKIKH, V. V. Istoriya APL K-122. Sayt «Avtonomka» A. Viktorova — The history of the USN K-122. *The site of Avtonomka A. Viktorov*. [Online] Available from: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/1100-istoriya-apl-k-122.html>. [Accessed: 28/03/2018]. (In Russian).
 13. SPIRIN, Yu. F. (2011) 38-ya diviziya podvodnykh lodok — 38th Division of Submarines. [Online]. In: *Matyushin, N. F. (ed.) (2011) 17th Operational Squadron of the Pacific Fleet*. Moscow: Kuchkovo. Available from: <http://clubadmiral.ru/camran/index.php?i=5#text> (In Russian).
 14. SUVALOV, Yu. V. (2012) Zametki starogo podvodnika — Notes of the old submariner. [Online]. Sayt «Avtonomka» A. Viktorova — *The site of Avtonomka A. Viktorov*. Available from: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/content/10987.html>. [Accessed: 28/03/2018]. (In Russian).
 15. TERESHCHENKO, A. F. (2012) Chernyy prints — *Black prince*. Kharkov: Farwater submarines Publ. (In Russian).
 16. TROSHUN, V. V. (2009) Lubimtsu Bogini: roman — *Goddess favorites: romance*. Krasnodar: Soviet. Kuban Publ. (In Russian).
 17. KHRAPTOVICH, A. I. (2015) Na perelome epokh (zametki podvodnika) — At the turn of the epoch (notes of the submariner). At the turn of the epoch (notes of the submariner). *The site of Avtonomka A. Viktorov*. Available from: <http://www.avtonomka.org/vospominaniya/content/144-kapitan-1-ranga-khraptovich-albert-ivanovich-na-slome-epokh.html>. [Accessed: 28/03/2018]. (In Russian).
 18. SHPORTKO, A. I. (2016) K-38 i K-481 v Persidskom zalive — K-38 and K-481 in the Persian Gulf. In: *Osintsev I. V. 3rd division of submarines of the Northern Fleet. People, ships, events*. St. Petersburg: Typhoon Publ. (In Russian).
 19. USS ENTERPRISE CVN-65 (2017) [Online] Available from: www.uscarriers.net/cvn65history.htm. [Accessed: 01/04/2018].
 20. USS CARL VINSON CVN-70 [Online] Available from: <http://www.uscarriers.net/cvn70history.htm>. [Accessed: 01/04/2018].
 21. VEDERNIKOV, Yu.V. (ed.) (2005) Prilozheniye 3. Svodnyye dannyye ob ekspluatatsii atomnykh podvodnykh lodok pervogo pokoleniya Tikhookeanskogo flota 1961–1991 gg. — Appendix 3. Summary data on the operation of nuclear submarines of the first generation of the Pacific Fleet 1961–1991. *The Pacific Fleet*. [Online]. Iss. 2. Comparative analysis of the creation and development of the USSR and US naval strategic nuclear forces. Available from: <https://flot.com/publications/books/shelf/vedernikov/ussr-usa/8.htm>. (In Russian).